

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.14

Шаптала Н. К. – кандидат юридичних наук, суддя Конституційного Суду України, м. Київ
E-mail: 2003@ukr.net

Онтологічні й аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі зарубіжних країн

Проаналізовано важливі, однак недостатньо досліджені проблеми визначення онтологічних та аксіологічних вимірів філософсько-правових засад доказування в конституційному судовому процесі.

Увагу акцентовано на з'ясуванні спільних і відмінних особливостей доказування в конституційному судовому процесі органів конституційної юрисдикції, діяльність яких побудовано за англо-американською та європейською (кельзенівською) моделями.

На підставі результатів дослідження автор формулює власне розуміння проблем гносеології доказування в конституційному судовому процесі, що полягає в такому:

– онтологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі в будь-якій країні випливають зі змісту відповідного філософсько-правового вчення, у цьому випадку – правової онтології – дисципліни, предметом дослідження якої є проблеми буття права;

– аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі будь-якої країни зумовлені, насамперед, загальноприйнятим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння процесу і предмета філософсько-правового вчення про їх формування, застосування та захист – конституційної аксіології;

– повноваження й основні принципи функціонування органу конституційної юстиції будь-якої моделі визначені нормами конституцій і конкретизовані відповідними законами;

– предмет доказування в конституційному судочинстві за будь-якою моделлю, зазвичай, випливає з повноважень, визначених конституцією, і збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом.

Ключові слова: аксіологія; англо-американська модель; європейська (кельзенівська) модель; конституційний судовий процес; онтологія; предмет доказування.

Постановка проблеми. У юридичній літературі проблеми, пов'язані з функціонуванням інститутів конституційного судового контролю, досліджували такі вітчизняні вчені: О. О. Бандура, Ю. В. Баулін, В. Ф. Бойко, В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, Н. Л. Дроздович, А. Я. Дубінський, В. М. Камп, Н. І. Клименко, О. Ф. Коні, В. О. Коновалова, Н. В. Костицька-Кушакова, М. В. Костицький, В. Т. Маляренко, О. М. Мироненко, М. М. Михеєнко, М. А. Погорецький, Б. М. Пошва, П. М. Рабінович, В. В. Речицький, А. О. Селіванов, М. І. Сірий, А. А. Стрижак, В. М. Шаповал, В. Ю. Шепітько та ін.

Попри значну кількість публікацій і наукових праць, деякі актуальні питання, зокрема щодо філософсько-правового визначення онтологічного й аксіологічного змісту доказування в судовому конституційному процесі, лишаються недостатньо дослідженими, що спричиняє наявність колізій та ознак правової невизначеності приписів законодавства, яким урегульовано діяльність конституційної юрисдикції як важливого елементу загальнодержавного механізму захисту прав й основоположних свобод особи.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та іноземних науковців у галузях філософії, конституційного права та загальновизнані акти міжнародного права.

Метою роботи є розроблення системи заходів щодо:

– філософсько-правового визначення онтологічних та аксіологічних вимірів конституційного судового контролю, осмислення процесуальних основ його застосування;

– виявлення загальних засад і відмінностей світоглядно-функціональної специфіки діяльності різних систем (моделей) судового конституційного контролю та їх впливу на парадигму врегулювання суспільних відносин в основних сферах життєдіяльності соціуму.

Виклад основного матеріалу. Традиційно найпоширенішими у світі системами (моделями) організації судового конституційного контролю є англо-американська (англосаксонська) та романо-германська, або європейська, континентальна (кельзенівська).

Натомість, на думку В. Погорілка, нині сформувалося не дві, а щонайменше три основні філософсько-правові парадигми (моделі) спеціального судового захисту конституцій:

– англо-американська, яка діє на території США, деяких країн Південної Америки, Європи, а також інших континентів і передбачає

здійснення конституційної юрисдикції верховними судами держав, а подеколи й іншими судами загальної юрисдикції;

– романо-германська, або європейська, континентальна (кельзенівська), яка є основою конституційного судочинства в Західній і Східній Європі, а також деяких країн інших континентів, що полягає у створенні спеціальних органів конституційної юстиції – конституційних рад, конституційних судів тощо;

– мусульманська (традиційна), яка поширена в мусульманських країнах і наділяє повноваженнями здійснення конституційної юстиції не тільки судові, а й вищі релігійні органи держави [1, с. 302–303].

Учені пропонують також деталізованіший поділ моделей (систем) організації судового конституційного контролю: американська; європейська, австрійська (кельзенівська); європейська французька; змішана європейсько-американська; соціалістична; ісламська [2, с. 105].

Безумовно, зазначені системи (моделі) різняться за суспільно-політичною ідеологією, організаційними, процесуальними й іншими ознаками. Проте онтологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі в будь-якій країні впливають зі змісту відповідного філософсько-правового вчення, зокрема правової онтології – дисципліни, предметом дослідження якої є проблеми буття права.

Відомий український філософ-богослов Б. Стрикалюк вважає, що онтологія права як одне з гносеологічних філософсько-правових учень про буття є системою, яка охоплює підсистеми, з-поміж них:

– легістська* – ґрунтується на концепції заперечення об'єктивності правової сутності, визнання домінанту позитивності права та зведення його до закону як джерела права, суспільно корисного засобу державного примусу;

– природно-правова, згідно з постулатами якої буття права можна відобразити у вигляді двох протилежних за суттю і змістом форм: достовірного буття права (буття природного права) та недостовірного буття (існування закону);

*Легізм – давньокитайська філософська школа V–II ст. до н.е., прихильники якої обстоювали необхідність підпорядкування суспільства жорстким, а подеколи й жорстоким законам.

– лібертарно-юридична (від лат. *libertas* – свобода), яка розглядає наявність буття позитивно-правового феномену – закону – з позицій об'єктивної сутності права загалом, якою можуть бути вимоги щодо принципу формальної рівності [3].

Таке розуміння філософсько-правового змісту онтології права заслуговує на увагу, однак слід зазначити, що теологічний світогляд, прихильником і проповідником якого є вчений, ґрунтується на концепції неможливості повної пізнаваності навколишнього світу. Очевидно, саме тому дослідник недостатньо уваги приділяє вивченню ролі правової онтології пізнання сутності предметів і явищ, які є об'єктами доказування юридичної практики, зокрема судового конституційного процесу.

Сутність пізнання та доказування як цілого та складової правової онтології в судовому конституційному процесі полягає в отриманні знань про предмет дослідження, тобто пізнання є ґносеологічним підґрунтям доказування, оскільки доказують завжди пізнане, однак їх не слід ототожнювати, адже пізнання може обмежуватися з'ясуванням будь-якої обставини тільки судом, натомість метою доказування є реалізація конституційного принципу обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Відомий український правознавець Б. Кістяківський, критикуючи позицію Л. Петражицького за недооцінювання онтологічного розуміння буття права, виокремив чотири головні підходи до права, що відповідали основним концепціям права та по-різному трактували реальність права:

– аналітичний, притаманний догматичній юриспруденції та відповідній позитивістській концепції права як державно-наказового явища;

– соціологічний, що тлумачить поняття права як форму соціальних відносин;

– психологічний, що відображає психологічне поняття права;

– нормативний, що визначає аксіологічне й онтологічне поняття буття права [4, с. 696–697].

Аксіологічні особливості доказування в конституційному процесі будь-якої країни, на наш погляд, зумовлені, насамперед, загальноприйнятим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння змісту конституційних цінностей як фундаментальних, ціннісних засад конституційного процесу та предмета

дослідження філософсько-правового вчення про їх формування, застосування і захист – конституційної аксіології.

«Конституційні цінності, – зазначає Ф. Веніславський, – це своєрідний культурний “код”, специфічність якого зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей “код” забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, суспільства і нації та розвиток національної свідомості, зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного. Їх особливістю є те, що вони формуються в суспільній свідомості фактично протягом усього часу становлення національної державності, частково відображуються чи безпосередньо закріплюються в різноманітних політико-правових актах, що приймаються на різних етапах розвитку держави і суспільства та потрапляють до конституції вже в своєму здебільшого сформульованому і завершеному вигляді» [5, с. 259–260].

Таким чином, аксіологічна особливість доказування в конституційному судовому процесі полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на філософській основі конституційної аксіології, визначити ступінь відповідності предмета дослідження сутності загальновизнаних у суспільстві конституційних цінностей, зокрема в контексті їх реалізації та захисту. У сучасній демократичній, правовій і соціальній державі система конституційних цінностей будується за принципом органічного поєднання традицій, звичаїв, ментальних критеріїв культури, моралі та релігії із загальновизнаними на міжнародному рівні принципами відносин індивідуума і соціуму (в особі держави й інститутів громадянського суспільства).

На наш погляд, слушно видається думка професора О. Бандури, який зазначив, що «між правовою онтологією та правовою аксіологією існує діалектична взаємозалежність. Критерії моралі, які слугують джерелом правових цінностей, людина визначає залежно не лише від її власної природи, а й від буття (зокрема правового). Переважають цінності, які сильніше сприяють виживанню та повноцінному життю людини в цьому світі. Водночас завдяки правовому регулюванню загальнолюдські, моральні цінності (які є умовою виживання і повноцінного життя суспільства) стають регуляторами суспільного життя» [6, с. 62–63].

Істотний вплив на розуміння онтологічних та аксіологічних особливостей доказування в сучасному конституційному процесі мали також положення концепції правового реалізму як складової загальної теорії юридичної аргументації.

Нині в західному правознавстві, зауважує М. Козюбра, фактично не піддають сумніву те, що «тексти законів... ніколи не втілюються в чистому вигляді в діюче право», тобто один лише закон не є достатнім джерелом для конкретного правового рішення. Як явище конкретне право має зберігати зв'язок з реальним життям. Тому суд не може не брати до уваги реальний стан речей. Школа правового реалізму виникла на підґрунті англосаксонської правової системи, правники якої, на відміну від правників континентальної Європи, яким традиційно був притаманний дедуктивний стиль мислення, завжди в побудові своєї аргументації віддавали перевагу індуктивній логіці, тобто відштовхувалися не стільки від позитивного права, скільки від конституційних цінностей [7, с. 274].

Така позиція видається обґрунтованою, оскільки концепція правового реалізму останніми роками істотно позначилася й на теорії та практиці конституційного судового контролю, зокрема, побудованого за континентальною (кельзенівською) моделлю.

На думку І. Решетникової, нині майже всі правові системи Європи, попри відмінності між ними, орієнтовані на дедуктивно-індуктивні способи обґрунтування. Європейські правники дійшли згоди стосовно того, що суд під час розгляду справи, з одного боку, не може відриватися від реальності, він має передбачати практичні наслідки своїх рішень, а з іншого – повинен усвідомлювати, що надмірна орієнтованість суду на реальність, яка відривається від сформованих людством ідеалів і цінностей, концентрованим виявом яких є загальні принципи права, та від правових норм, не тільки не наближає до істини права, а, навпаки, здатна призвести до беззаконня і свавілля [8, с. 127].

Зокрема, це кореспондується з юридичною (правовою) позицією Конституційного Суду України, яка викладена в рішенні від 2 листопада 2004 року та полягає в тому, що «закони за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності... право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі,

традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [9].

Вагомим фактором, що притаманний майже всім організаційним системам (моделям) конституційного контролю, є схожість за суттю і змістом основних предметів доказування в судовому конституційному процесі.

Предмет доказування в конституційному судочинстві за континентальною (кельзенівською) моделлю здебільшого впливає з повноважень, визначених конституцією, та збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом. Його специфіка полягає в тому, що конституційний судовий процес такої моделі обмежений питаннями права, тобто з'ясуванням конституційності або неконституційності об'єктів конституційного судового контролю, а також визначенням змісту об'єктів офіційного тлумачення.

Із цього приводу Г. Кельзен зазначав, що предметом конституційного контролю з позиції теорії права є законодавчі норми, правопорядок, відносини між різними правопорядками, призначені забезпечити юриста (правознавця і практика) розумінням та описом позитивного права [10, с. 9].

Наприклад, з огляду на повноваження Конституційного суду, що визначені Конституцією Австрії, до предмета доказування в австрійському конституційному судовому процесі належать:

– конституційність «майнових правових вимог... які не підлягають ні вирішенню у звичайному судовому порядку, ні виконанню шляхом прийняття рішення органом управління» (ст. 137);

– спірні питання «між судами, між землями, землею і Федерацією» (ст. 138);

– конституційність «законів Федерації або земель»;

– протиправність державних договорів (ст. 140а);

– відповідальність верховних органів Федерації та земель за допущені ними під час їхньої офіційної діяльності винні правопорушення, зокрема федерального президента, членів уряду, депутатів, губернаторів земель, органів влади столичного міста Відня (ст. 142);

– рішення органів управління та справи про порушення норм міжнародного права (ст. 144–145) тощо [11].

Натомість у деяких країнах, у яких конституційний контроль організовано за англо-американською моделлю, зауважує Г. Гаджиев, конституційність законів має право перевіряти будь-який суд, а в інших – тільки Верховний суд після розгляду конкретної справи судами нижчих інстанцій. Доктрину формально-юридичної істини сформульовано в англо-американському процесі, що тяжіє до так званої чистої змагальності під час доведення. Вона полягає в тому, що суд, оцінюючи позиції протилежних сторін, обирає найбільш аргументовану з них і на її підставі вирішує справу підсумковим рішенням, зводячи тим самим її в ранг істини. Суду відведено роль пасивного спостерігача, оскільки будь-яку його активність у самостійному збиранні доказів сприймають як ознаку упередженості й необ'єктивності [12, с. 302–303].

Таким чином, стверджує С. Щербаков, факти, що містять «нейтральну» інформацію стосовно юридично значущих або доказових фактів, тобто ті, що нічого суттєвого не підтверджують і не спростовують, доказовими не будуть. Наприклад, у доказовому праві США доказовий факт тлумачать як факт, що достовірно встановлений шляхом пред'явлення доказів, які не спростовано [7, с. 97].

Висновки. Хоча основним об'єктом дослідження були переважно онтологічні й аксіологічні аспекти діяльності виключно органів конституційної юрисдикції за англо-американською та європейською (кельзенівською), а не іншими моделями, викладене, на наш погляд, дає підстави для таких загальних висновків:

– онтологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі в будь-якій країні впливають зі змісту відповідного філософсько-правового вчення, у цьому випадку – правової онтології – дисципліни, предметом дослідження якої є проблеми буття права;

– аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі будь-якої країни зумовлені, насамперед, загальноприйнятим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння процесу та предмета філософсько-правового вчення про їх формування, застосування та захист – конституційної аксіології;

– повноваження й основні принципи функціонування органу конституційної юстиції будь-якої моделі визначені нормами конституцій і конкретизовані відповідними законами;

– предмет доказування в конституційному судочинстві за будь-якою моделлю, зазвичай, впливає з повноважень, визначених конституцією, і збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – 2-ге вид. – Київ : Правова єдність, 2010. – 432 с.
2. Сафонов В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть : учебник / В. Е. Сафонов, Е. В. Миряшева. – М. : Юрайт, 2015. – 351 с.
3. Стрикалюк Б. Онтологія права [Електронний ресурс] / Б. Стрикалюк. – Режим доступу: <https://tureligious.com.ua/ontolohiya-prava>. – Назва з екрана.
4. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и права / Б. А. Кистяковский. – М. : Сабашниковы М. и С., 1916. – 704 с.
5. Веніславський Ф. В. Конституційні цінності як елемент правової культури / Ф. В. Веніславський // Вісник Національної юридичної академії України імені Я. Мудрого. – 2011. – № 8. – С. 259–260.
6. Бандура О. О. Онтологія права як складова філософії права (деякі міркування) [Електронний ресурс] / О. О. Бандура // Філософські та методологічні проблеми права. – 2016. – № 2 (12). – С. 55–69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_6. – Назва з екрана.
7. Загальна теорія права : підручник / за ред. М. І. Козюбри. – Київ : Ваіте, 2015. – 392 с.
8. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 1999. – 284 с.
9. Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>. – Назва з екрана.
10. Кельзен Г. Чистое учение о праве / Г. Кельзен ; пер. с нем. М. В. Антонова и С. В. Лёзова. – 2-е изд. – СПб. : Алет-Пресс, 2015. – 542 с.
11. Конституція Австрійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=159&page=11>. – Назва з екрана.
12. Гаджиев Г. А. Онтология права (критическое исследование юридического концепта действительности) : монография / Г. А. Гаджиев. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2013. – 320 с.
13. Щербаков С. В. Американское уголовное доказательственное право: англо-русский словарь-справочник / С. В. Щербаков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 144 с.

REFERENCES

1. Pohorilko, V.F., & Fedorenko, V.L. (2010). *Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine]* (2nd ed.). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
2. Safonov, V.E. (2015). *Konstitucionnoe pravo zarubejnyh stran. Obscaia chast [Constitutional law of foreign countries. A common part]*. Moscow: Yurait [in Russian].
3. Strykaliuk, B. *Ontolohiia prava [Ontology of law]*. Retrieved from <https://tureligious.com.ua/ontolohiya-prava> [in Ukrainian].
4. Kistiakovskii, B.A. (1916). *Socialnye nauki i pravo. Ocherki po metodologii socialnyh nauk i prava [Social sciences and law. Essays on the methodology of social sciences and law]*. Moscow: Sabashnikovy M. i S. [in Russian].
5. Venislavskiy, F.V. (2011). Konstytutsiini tsinnosti yak element pravovoi kultury [Constitutions values as an element of legal culture]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Ya. Mudroho, Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Ya. Mudrogo*, 8, 259-260 [in Ukrainian].
6. Bandura, O.O. (2016). Ontolohiia prava yak skladova filosofii prava (deiaki mirkuvannia) [Ontology of law as a component of the philosophy of law (some considerations)]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(12), 55-69. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_6 [in Ukrainian].
7. Koziubra, M.I. (Eds.). (2015). *Zahalna teoriia prava [General theory of law]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
8. Reshetnikova, I.V. (1999). *Dokazatelstvennoe pravo Anglii i SShA [Evidentiary right of England and the United States]* (2nd ed., rev.). Moscow: Gorodec [in Russian].
9. Rishennia KSU vid 2 lystopada 2004 roku No. 15-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from November 2, 2004, No.15-rp/2004]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> [in Ukrainian].
10. Kelzen, G. (2015). *Chistoe uchenie o prave [Pure doctrine of law]*. (M.V. Antonova i S.V. Lozova, Trans). (2nd ed.). SPb.: Alef-Press [in Russian].
11. Konstytutsiia Avstriiskoi Respubliki [Constitution of the Austrian Republic]. (n.d.). [worldconstitutions.ru](http://worldconstitutions.ru/?p=159&page=11). Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=159&page=11> [in Ukrainian].
12. Gadjeiev, G.A. (2013). *Ontologiiia prava (kriticheskoe issledovanie yuridicheskogo koncepta deistvitelnosti) [Ontology of law (a critical study of the legal concept of reality)]*. Moscow: Norma; INFRA-M [in Russian].
13. Scerbakov, S.V. (2010). *Amerikanskoe ugovolnoe dokazatelstvennoe pravo: anglo-russkii slovar-spravochnik [American Criminal Evidence: English-Russian Dictionary Handbook]*. Moscow: Yurilitinform [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2018

Shaptala N. – *Ph.D in Law, Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

E-mail: 2003@ukr.net

Ontological and Axiological Peculiarities of Proof in the Constitutional Trial of Foreign Countries

The article is devoted to the important but seldom investigated problems of determining the ontological and axiological dimensions of the philosophical and legal principles of proof in the constitutional court process.

The author pays special attention to the definition of general and distinctive features of the constitutional jurisdiction of the constitutional court proceedings, whose activities are based on Anglo-American and European (kelsens) models.

According to the author, the results of the study give grounds for the conclusion that: ontological peculiarities of evidence in a constitutional trial in any country derive from the content of the corresponding philosophical and legal doctrine, in this case, the legal ontology, the discipline whose object of study is the problem of the existence of law; the axiological peculiarities of proof in the constitutional process of any country are conditioned, first of all, by the ideological approach to understanding the process and the subject of the philosophical and legal doctrine on their formation, application and protection – the constitutional axiology. the European (kelsens) model of constitutional justice envisages the creation of special constitutional courts, which, as a rule, are not part of the judicial system and consider issues assigned to their competence outside the context of the circumstances that led to the appeal to them; according to the Anglo-American system, the constitutionality of normative legal acts is checked by courts of general jurisdiction, in some courts, and in others, only the Supreme Court, after considering a particular case by lower courts; the powers and basic principles of the functioning of the constitutional justice body of any model are determined by the norms of the constitutions and specified by the relevant laws; the subject of evidence in a constitutional proceeding according to any model, as a rule, follows from the powers specified by the constitution and coincides with the subject of consideration of a particular case in accordance with the procedure established by law.

Keywords: axiology; Anglo-American model; European (kelsens) model; constitutional lawsuit; ontology; subject of evidence.